

Зборник радова конференције “Развој астрономије код Срба IV”
Београд 22-26. април 2006,
уредник М. С. Димитријевић
Публ. Астр. друш. “Руђер Бошковић” бр. 7, 2007, 461-476

КОСМИЧКИ МОТИВИ У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ НУМИЗМАТИЦИ

МИЛАН С. ДИМИТРИЈЕВИЋ

Астрономско друштво “Руђер Бошковић”, 11000 Београд, Србија

Резиме. Учињен је покушај да се из веома обимног матерјала, систематизују, организују, учине прегледнијем и представе астрономској јавности, космички симболи и мотиви у српској средњовековној нумизматици, као и да се назначе елементи могућег методолошког приступа за овакву анализу. Акцент је стављен на појаву звезда, Сунца и полумесеца, у настојању да се дочара целовитија представа о астрономским и космичким прожимањима и узајамним преплитањима са нумизматичком науком, и укаже на још један аспект интердисциплинарности астрономије. Основа за ово истраживање био је *Каталог српског средњовековног новца* Сегија Димитријевића и остали његови нумизматички радови.

Једно од подручја где су присутни космички мотиви, а што код нас није било посебно проучавано, је и нумизматика. То додатно указује на многоструки и интердисциплинарни значај астрономије, која својим утицајем прожима и инспирише многе области људске делатности, не само у науци него и у култури, уметности, музици, архитектури па и у новчарству.

Слика 1-2. Лево: денар Октавијана Августа (27. пре н.е. – 14) на коме се види комета, са написом DIVVS IULIVS - божански Јулије (Цезар). Десно. Денар Фаустине Сениор, жене Антонинуса Пијуса (138-161) са осмокраком звездом.

Слика 3-4. Лево: Двоструки сестерцијус Трајана Деција (249 – 251). Одевена биста окренута десно. Натпис IMP.C.M.Q.TRAIANUS DECIUS AVG. На глави круна бога Хелиоса са радијалним зрацима. Десно: Антонинијан Емилијанове (252-253) жене Корнелије Супере. Одевена биста, са дијадемом, окренута десно, на полумесецу. Натпис C.CORNEL SUPERA AVG.

Тако се на пример, на новцу античке Грчке јављају Сунце, Месец, звезде, Зодијак и други небески знаци и симболи (Ambrosoli, Gneschi 1922).

На римском денару Октавијана Августа, кованом у спомен на његовог великог претходника Јулија Цезара, види се комета (Сл. 1), која се над Римом појавила после његовог убиства, и по легенди представља Цезарову душу на путу ка звездама. Звезде и полумесец честа су појава на римском новцу. Усамљена звезда, попут оне представљене на новцу Фаустине Сениор на Сл. 2, често се среће, а последњи пример је на сребрном новцу императора Јулијана Одступника (Апостата) (Sears 1970). Небеско значење није увек очигледно. Тако су се за обележавање двоструке вредности новца у Риму користили симболи Сунца и Месеца. Цар на новцу двоструке вредности има круну са радијалним зрацима попут бога Сунца, Хелиоса, а ако је новац царичин, њена биста лежи на полумесецу. Царица је наимае, као Месец лишен властите светлости и само је одраз свога супруга, чији сјај распростире.

И у нашој средњовековној нумизматици, културно-историјском наслеђу Српског народа, које по лепоти и значају, како је говорио мој отац Сергије Димитријевић, допуњава уметничко богатство наших средњовековних фресака, икона, стећака и илуминираних рукописа, присутна је космичка симболика. Њену анализу олакшава Каталог Димитријевићеве збирке (Димитријевић 2001), највеће приватне збирке оваквог новца која се сада, као његов легат, налази у САНУ. Он ће и нама овде послужити као основа.

Звезде су космички симбол далеко најчешћи на српском средњовековном новцу, по броју и разноликости предсрављања у потпуној несразмери са свим осталим таквим мотивима, као што су Сунце и полумесец. У даљим

разматрањима осврнућемо се и на њих. Звезде се јављају усамљено или више њих, а број крака мења се од четири до осам.

Слика 5-6. Динари краља Уроша Првог (1243-1276) из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, лево Д 5,54, десно Д 5,62. Примерак из збирке Сергија Димитријевића идентификован је у Каталогу збирке Д (Димитријевић, 2001) помоћу броја врсте. По потреби, после косе црте дат је број подврсте, иза кога следи зарез и број примерка у Д. Примерци из збирке Д представљени у овом раду увеличани су 2,5 пута, а редослед је као у Каталогу.).

Лево: Исус Христос са зрнастим нимбусом, у хитону са химатионом, седи на престолу са високим наслоном. Обема рукама држи јеванђеље украшено са пет драгих каменова. Испод левог лакта, шестокрака звезда. Натпис IC XC.

Десно: Краљ Урош Први, лево, и до њега св. Стефан стоје. Краљ без круне огрнут хаљином украшеном драгим камењем, држи у левој руци свитак – акакију, а десном прима крстати барјак. Светитељ са зрнастим нимбусом у стихару, са огртачем, левом руком држи на грудима јеванђеље украшено са пет драгих каменова, а десном пружа барјак. Поред дршке од барјака, у дну са светитељеве стране, шестокрака звезда. Натпис VROSIVS SSTEFAII.

У средњовековној традицији, звезде су пре свега извор светлости. Оне дају небеско значење цркви на чијем су своду приказане и симболизују сукоб између духовних снага или светлости и материјалних снага или мрака.

Chevalier и Gheerbrant (1987, стр. 813) наводе да је петокрака звезда симбол људског микрокосмоса. Благословена је када горњи крак показује навише, а у супротном случају је симбол црне магије. Шестокрака симболизује обухватање духа и материје, активног и пасивног принципа, закон еволуције. Она је магични печат краља Соломона и Давидов штит (Бидерман 2004). Седмокрака је сродна симболици броја седам, сједињује

Слика 7-8. Динари краља Драгутина (1276-1316) и краља Милутина (1282-1321) из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак лево Д 12/2,49, примерак десно Д 20/5,18).

Лево: Краљ Драгутин, без круне, у дугачкој хаљини, седи на престолу без наслона. У десној руци држи скиптар са крстом на врху а у левој мач положен на крилу. Изнад мача, код десног лакта, шестокрака звезда. Натпис MONETA REGI(S) STEF(AII).

Десно: Краљ Милутин, лево, и до њега св. Стефан, стоје. Краљ без круне огрнут хаљином украшеном драгим камењем, држи у левој руци свитак – акакију, а десном прима крстати барјак. Светитељ са зрнастим нимбусом у стихару, са огртачем, левом руком држи на грудима јеванђеље украшено са пет драгих каменова, а десном пружа барјак. Поред дршке од барјака, у дну са краљеве стране, петокрака звезда. Натпис S STEFAN VROSIV REX.

Слика 9-10. Новац краља Душана (1331-1345) из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак лево Д 36,1, десно Д 37,3).

Лево: Шлем окренут лево, са челенком и перјаницом од три пера на врху. Вертикални зрнасти низ дели га на два поља. На четири угла јастука који је украшен низом тачака налазе се по три тачке. На јастуку ружица. Са обе стране шлема по једна шестокрака звезда. Натпис STE(FAP).+RE.X.

Десно: Краљ Душан, лево, и до њега св. Стефан, стоје. Краљ са рачвастом круном, огрнут хаљином украшеном драгим камењем, држи у левој руци свитак – акакију, а десном прима високи двоструки крст. Светитељ са зрнастим нимбусом у стихару, са огртачем, левом руком држи на грудима јеванђеље украшено са пет драгих каменова, а десном пружа двоструки крст. У његовом подножју је обрнута петокрака звезда. Натпис STEPAN REX SSTEPAN.

Слика 11-12. Новац Стефана Душана из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак лево Д 41/КМ, 106, десно Д 52/1,25).

Лево: Шлем са челенком и перјаницом од три пера на врху, окренут лево. Вертикални зрнасти низ дели га на два поља. На четири угла јастука украси од три груписане тачке. Под шлемом штит са шестокраком звездом. Натпис STEFANUS DEIGRA:RX.

Десно: Исус Христос са зрнастим нимбусом у хитону са химатионом, стоји у мандорли. Левом руком држи јеванђеље украшено са пет драгих каменова, а десном благосиља. У мандорли лево четири а десно пет шестокраких звезда. До мандорле лево L десно A. Натпис IC-IC.

четвороугао и троугао, представља «космичку лиру, музику сфера, склад света, седмобојну дугу, седам планетарних зона...»

У Библији, Данијел (12:3) симболом звезде означава вечни живот праведника, вазнесење у стање небеских звезда. У Апокалипси, Христ држи седам звезда у руци (1:16-20,2:1,3:1) а помињу се и седам цркава што све указује на седам планета. Звезда се сматра и представом лика и имена очекиваног Месије. Симбол Христа је сјајна звезда Даница, а Витлејемска звезда се најчешће приказује са осам кракова.

Слика 13-14. Новац цара Душана из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак лево Д 72/7,157, десно 81/5,277).

Лево: Цар Душан са куполастом круном, лево и царица Јелена са рачвастом круном, десно, стоје. Обоје између себе једном руком држе високи двоструки крст, другом скиптар са крстом на врху. У подножју крста велика осмокрака звезда, или можда Сунце.

Десно: Лево цар Душан, десно царица Јелена (?), са рачвастим крунама, у дивитисионима, седе представљени у профилу на престолу без наслона. Између њих, у врху, полумесец.

Слика 15-16. Новац цара Душана из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак лево Д 82/2,283, десно Д 83/5,309).

Лево: Цар Душан са куполастом круном у дивитисиону седи на престолу са ниским наслоном. У десној руци држи скиптар са крстом на врху. Под ногама супеданеум. До цара, десно, полумесец.

Десно: Цар Душан са куполастом круном, лево и царица Јелена са рачвастом круном, десно, у дивитисионима, седе на престолу без наслона. Оба скиптра које држе су са крстом на врху. Између цара и царице, у врху, полумесец.

Слика 17-18. Заједнички новац деспота Јована Оливера (средина XIV века) и Вукашина Мрњавчевића из збирке Cabinet de Medailles у Паризу (Димитријевић, 2001, Д 93, 1 фото).

На аверсу крст чији се краци завршавају кратким дебелим попречним цртама. Из њих полазе два рељефна листа која се завршавају са три дела. Листови се савијају на супротне стране. Између кракова натпис ДЕС/ПОТ ЈО/АН ВЛР/КА ШН.У средини крста петокрака звезда. Димитријевић (2005, стр. 14) наглашава изузетну перспективу у четири плана која се опажа на овом новцу (позадина, рељефно израђени попречни део крста, преко њега положен вертикални део, и најзад звезда).

На реверсу, цар (Душан ?) са круном од које висе препендулије са два зрна на крајевима и зрнастим нимбусом. Владар стоји обучен у дивитисион са манијаком и лоросом и доњом украшеном бордуром (обџоки). У дну хаљине са обе стране наставци који вероватно представљају делове јастука (Димитријевић, 2005, стр. 15) на коме стоји. У десној руци скиптар са крстом. Преко леве руке којом се подбочио виси лорос и завршава се украсом у виду три груписане тачке. До владара, лево и десно, петокрака звезда.

У *Каталогу српског средњовековног новца* (Димитријевић 2001), усамљена звезда се први пут појављује на врсти Д 5 краља Уроша I. На овим динарима, јављају се различите словне ознаке и знаци, а међу њима и шестокрака звезда. Марић (1956, стр. 261) напомиње да је закупац ковнице «означен шестокраком звездом испод левог лакта Исуса», а Димитријевић (1957, стр.113) истиче да се овакве ознаке «везују за закупце ковница, надзорнике ковница, резаче калупа и златаре који кују новац.»

Са разлогом, шестокрака звезда се први пут јавља поред Христа (Сл. 5, Д 5, 54) а када је на предњој страни новца (аверсу), онда је поред светог Стефана (Сл. 6, Д 5, 62). Касније, налазимо је и поред владара (Сл. 7, Д 12/2, 49). На динарима краља Милутина по први пут се, на новцима где му заставу предаје свети Стефан, звезда јавља на краљевој страни, али као петокрака (Сл. 8, Д 20/5, 18), симбол људског микрокосмоса.

Слика 19-20. Новац Марка Вукашиновића и деспота Стефана Лазаревића (1402-1427) из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак лево Д 153,1, десно Д 247,8).

Лево: Христ са зрнастим нимбусом, у хитону са химатионом, стоји испред супеданеума. Левом руком држи јеванђеље украшено са пет драгих каменова, десном благосиља. У супеданеуму, лево и десно петокрака. Лево од њега три а десно четири такве звезде.

Десно: Христ са зрнастим нимбусом, у хитону са химатионом, седи на престолу са високим наслоном. Левом руком држи јеванђеље украшено са пет драгих каменова, десном благосиља. Лево и десно по два детаља, који унеколико изгледају као облачићи.

Слика 21-22. Новац деспота Стефана Лазаревића из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак Д 243,7).

На аверсу, деспот Стефан Лазаревић, гологлав, у властеоској хаљини, стоји. Десном руком држи скиптар са двоструким крстом. Код левог лакта шестокрака звезда. Натпис ДЕСПОТС/ТЕФАН.

На реверсу Исус Христос са зрнастим нимбусом у хитону са химатионом, стоји у мандорли. Левом руком држи јеванђеље украшено са пет драгих каменова, десном благосиља. Са обе стране, унутар мандорле, по три шестокраке звезде.

Слика 23-24. Новац деспота Стефана Лазаревића из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак лево Д 256,19, десно 265,31).

Лево: Натпис у четири реда ГНЪ/ДЕСПО/ТСТЕФ/АНЪ. Са леве и десне стране речи Г[ОСПОДИ]НЪ, по једна шестокрака звезда.

Десно: Натпис у три реда ДЕ/СПО/ТЪ. Као украс, у првом и задњем реду, пре почетка и краја текста, шестокрака звезда (прва лево се не види). У средњем реду по један крин.

Слика 25-26. Новац деспота Стефана Лазаревића (Димитријевић, 2001, примерак 272,2 фото).

На аверсу шестокрака звезда, са натписом ДЕСПОТ у крацима.

На реверсу, шлем са волујским роговима окренут десно. До шлема лево Д, десно Е. Изнад рогова украс од четири тачке. Лево и десно и испод слова Д по једна петокрака звезда; доле, Сунце.

У доцнијем периоду, број звезда почиње да се увећава. Код Стефана Дечанског, на примерку Д 32/16, 28 по први пут се виде две шестокраке звезде, у Исусовом престољу, лево и десно. Код Душана, уместо богобојажљиво коришћеног симбола, оне постају декоративни елемент са обе стране чекркли челенке (Сл. 9, Д 36, 1). Занимљив је и особен примерак новца краља Душана (Сл. 10, Д 37,3), где се у подножју великог двоструког

Слика 27-28. Новац деспота Стефана Лазаревића (лево Д 281, 2 фото, десно Д 283, 1 фото).

Лево: Шестокрака звезда (Димитријевић, 2005, стр. 315).

Десно: Равнокраки крст преко четвороугаоне структуре. У четири поља по две групе са по три тачке; између њих шестокрака звезда.

Слика 29-30. Новац деспота Стефана Лазаревића из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак лево Д 283,51, десно Д 284,53).

Лево: Крст, међу крацима четири шестокраке звезде.

Десно: Три петокраке звезде поређане у облику троугла.

Слика 31-32. Новац деспота Ђурђа Бранковића (1427-1456) из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак лево Д 294,1, десно Д 300,14).

Лево: Глава деспота Ђурђа окренута лицем; около натпис ГЮ*Б*РЪ*Г*, са четири шестокраке звезде.

Десно: Лав корача, окренут на лево. Около, у прстену натпис. Лево до лава петокрака звезда.

Слика 33-34. Новац деспота Ђурђа Бранковића (1427-1456) из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак лево Д 308,21, десно Д 315/1,54).

Лево: Лав корача окренут на лево. Натпис ГНД(Е)СПОТГЮРГ. Около, у прстену оивиченом тачкама, шестокраке звезде и цветови.

Десно: Натпис у три реда ГНЊ/ДЕСПО/ТЬГ. На почетку и крају првог и трећег реда шестокрака звезда у шестокракој звезди.

Слика 35-36. Новац деспота Ђурђа Бранковића (1427-1456) из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак Д 309,27).

На аверсу стилизовани натпис ГЮРГЪ. Са леве и десне стране по један крин. Горе, лево и десно, по једна шестокрака звезда. Доле, седмокрака звезда или Сунце.

На реверсу натпис ДЕСПОТ у облику ребуса Са леве и десне стране по један крин. Горе, лево и десно, по једна шестокрака звезда. Доле седмокрака звезда или Сунце.

Слика 37-38. Лево новац Котора, под мађарском влашћу Лудовика Првог (1370-1382), десно новац босанског краља Стевана Томашевића (1461-1463) из збирке С. Димитријевића (Димитријевић, 2001, примерак лево Д 372/1,17, десно Д 420,3).

Лево: Свети Трифун са зрнастим нимбусом у хаљини стоји. У десној руци држи палмову гранчицу. Натпис .S.TRIPON.CATAREN. До светитеља, лево три, десно четири петокраке звезде. Испод ногу, цвет или Сунце.

Десно: Шлем са рачвастом круном на врху, окренут на лево. До шлема десно петокрака звезда уписана у петокраку звезду.

крста, кога свети Стефан даје владару, налази наопако окренута петокрака звезда, постављена као симбол црне магије. Да ли је резач калуца хтео да дочара како свети Стефан крстом уништава и побеђује силе мрака, или је тим чином желео да искаже неко своје лично незадовољство, стављајући знак демонских сила на новац, или пак да га припреми за неки магијски обред, можемо само да претпостављамо, гледајући овај јединствени примерак у нашем средњовековном новчарству.

Упадљив је и примерак Д 41/КМ, 106 (Сл. 11) из збирке Сергија Димитријевића, где је шестокрака звезда присутна као хералдички знак, на штиту.

На српском средњовековном новцу, Христ је често представљен не само са ореолом око главе (нимбус) већ и око целог тела (мандорла). На раном Душановом царском новцу, поред спољашње, јавља се и унутрашња мандорла, коју чине више шестокраких звезда са обе стране (види Сл. 12, Д 52/1, 25), што касније постаје често коришћени мотив (види нпр. Сл. 22, Д 243,7), који описује и Јовановић (2001). У Католичкој цркви, Богородица се понекада приказује са ореолом – нимбусом од звезда, које је красе попут звездане круне. Петокраке звезде што окружују Христа као ореол – мандорла можемо видети и на новцу Марка Вукашиновића – Краљевића Марка, из народних песама (Сл. 19, Д 153, 1) а на новцу Котора под влашћу мађарског краља Лудовика Првог, свети Трифун има звездану мандорлу (Сл. 37, Д372/1, 17).

После Душана, шестокраку звезду на новцу све чешће замењује петокрака. Тако су звезде на новцу цара Уроша у почетку, на врстама Д 95, 1; Д 95, 2 и Д 97, 1 фото, шестокраке а касније (Д 115, Д 119 и Д 122 до 126), преовлађују петокраке. На посебно лепом, јединственом заједничком примерку динара деспота Јована Оливера и Вукашина (Сл. 17-18), чију је перспективност у четири нивоа Димитријевић (2005, стр. 14) посебно истицао, петокрака краси средину «расцветалог» крста а на наличју (реверс) се налази са обе стране владара.

Након пропасти царства, на новцу великаша, преовлађују петокраке. Управо је тако на динарима краља Вукашина Мрњавчевића, његове удовице, краљице Јелене, Марка Вукашиновића, севаста Стевана, Николе Алтомановића, Драгаша Дејановића, кнеза Лазара и Вука Бранковића.

Осмокрака «Витлејемска звезда», јавља се у престолу, лево и десно од Христа на новцу краљице Јелене (Д 152, 1фото), а код Андреаша Вукашиновића (Д 157), Христа краси мандорла од звезда са по седам и осам кракова. Код врсте Д 296, 4 Ђурђа Бранковића, звезде су четворокраке, петокраке и шестокраке. Шестокраке звезде јављају се и на новцу деспота Стефана Лазаревића (Сл. 21, Д 243, 7; Сл. 26, Д 272, 2 фото), где су често само украсни мотив (Сл. 23, Д 256, 19; Сл. 24, Д 265, 31), као и код деспота Ђурђа Бранковића (Сл. 31, Д 294, 1). Ово је нарочито наглашено приказивањем звезде у звезди на Ђурђевом (Сл. 364, Д 315/1, 54) и новцу босанског краља Стевана Томашевића (Сл. 38, Д 420, 3).

Посебну пажњу привлаче три новчића деспота Стефана Лазаревића, на којима је на предњој страни (аверсу) главни мотив звезда. На једноме (Сл. 30, Д 284, 53) налазе се три петокраке, а на друга два (Сл. 25, Д 272, 2 фото, Сл. 27, Д 281, 2 фото) је велика шестокрака звезда. Унеколико, својом величином и централним изгледом који доминира, потсећа на денар Октавијана Августа на Сл. 1, на коме је приказана комета. То је мога оца Сергија навело на помисао да је узрок оваквог изгледу нека «небеска прилика» над Србијом, па је помно проучавао радове Ненада Јанковића о кометама и другим астрономским појавама у то време. Тако ми је мајка Надежда – Нада Димитријевић предала фотокопирани Јанковићев рад о кометама у српским записима и летописима (Јанковић, 1954-1955), који се нашао у његовој заоставштини.

Новац деспота Стевана Лазаревића са великом звездом (Сл. 25-26) привлачи нарочиту пажњу јер се на његовом наличју (реверсу), осим две петокраке звезде, испод шлема са волујским роговима, налази и Сунце. Оно се можда налази као украс и на новцу деспота Ђурђа Бранковића (Сл. 35-36). Ту, и на лицу и на наличју, изнад стилизованог натписа, налазе се две шестокраке звезде, а доле седмокраки и мало већи звездолики облик. Могуће је да се мотив Сунца јавља још у доба царства. Наиме, у подножју великог двоструког крста, који држе цар и царица, на примерку Д 72/7, 157 (Сл. 13) Душановог царског новца, јавља се осмокрака звезда или Сунце.

Можда је то и симбол Христа, сјајна звезда Даница – Венера, из које «израста» крст?

Уочљиво је да су представе Сунца веома ретке на српском средњовековном новцу у односу на ликове звезда, упркос чињеници да у хришћанској традицији оно симболизује самог Христа «сунце правде, Бога оца, владара свемира који зрачи светлост и љубав» (Купер 1986, стр. 160), «врховну васељенску моћ, свевидеће божанство и његову моћ, срце васељене, око света и око дана» (Миловановић и Гаврић 1994, стр. 456). Могуће је да се Сунце јавља и на врстама Д 202 и Д 204 Вука Бранковића, на којима је велика тачка окружена малим, како су га у преисторијско време претстављали на пећинским цртежима. У прилог томе је и примерак Д 202, 40, код кога од круга мањих тачака полазе радијални зраци, а такав мотив присутан је и на новцу Влатка Хранотића.

На Душановом царском новцу, по први пут у нашој средњовековној нумизматици, јавља се полумесец (види Сл. 14 – 16, Д 81/5, 277, Д 82/2, 283, Д83/5, 309). У већини традиција, Сунце је универзални отац, а Месец, који, лишен властите светлости, сјаји као одраз одбијајући његову, мајка. Пролазак кроз мене симболизује периодичност и обнову, али и зависност и женски принцип. Да ли је на његову појаву на Душановом новцу утицала појава Турака, који 1352. године, на позив Јована VI Кантакузена, долазе на Балканско полуострво да би му помогли у борби против Јована V Палеолога и ту остају доносиоци овај симбол? Ћоровић (1993, стр. 210) пише да «Душан намисли да турске чете или примаме на своју страну или да их одврати од помагања Византије. Стога шаље султану своје посланство у Бурсу и, по Кантакузинову примеру, нуди султану ништа мање него своју кћер за жену».

У сваком случају, после Душана, полумесец се појављује само још на једном примерку малог новца деспота Стефана Лазаревића, у збирци Народне банке, описаном од Димитријевића (2005, стр. 216), на коме се појављује равнокраки крст а у четири поља су четири полумесеца окренута према споља. Димитријевић (2005, стр. 220) напомиње «да је ова орнаментална комбинација била уобичајена у средњовековној српској држави па чак била сматрана и неком врстом српског грба». У његовој збирци налази се и новац Стевана Лазаревића на коме су уместо полумесеца, у четири поља равнокраког крста шестокраке звезде (Сл. 29, Д 283, 51), а овакав мотив је китњасте разрађен и на примерку приказаном на Сл. 28 (Д283, 1 фото). Димитријевић (2005, стр. 219) подвлачи, да се мотив крста са четири звезде јавља и на ситном новцу влашког војводе Радуа I (1377-1383).

Пажњу нам је привукао и динар деспота Стефана Лазаревића (Сл. 20), на коме детаљи са обе стране Христовог престола и његови рукохвати унеколико подсећају на облачиће, тако да се чини као да је Исус на небу.

Из приказаних примера космичке симболике у српској средњовековној нумизматици, запажа се да се са нарастајућом опасношћу и ближењем коначне пропасти, мотиви умножавају а уметничка осмишљеност расте. У

прилог томе сведочи прекрасни реалистични портрет деспота Ђурђа (Сл. 31) и китњаста натписи, често у облику ребуса на његовом новцу (Сл. 35 – 36).

Основа за ово истраживање био је Каталог збирке Сергија Димитријевића (2001) и његова друга дела из ове области (нпр. Димитријевић, 1997, 2005, 2006а,б), која приближавају свима лепоту и уметнички квалитет српског средњовековног новца чијем је изучавању и сакупљању посветио цео живот.

Приликом рада, за шта је било потребно прегледати ситне детаље на преко три хиљаде фотографија, имали смо у виду, и изразитије користили описе новца српских средњовековних владара, које је наш претходник, са стваралачким смислом уобличио, али смо при том, нужно морали да дескриптивне елементе прилагодимо нашим разматрањима, истичући космичке симболе. У методолошко-концепцијским назнакама, имали смо у виду Димитријевићеве приступе, прилагођавајући их природи и карактеру новијег сагледавања. Овај захват, омогућило нам је дугогодишње праћење токова и процеса у српској нумизматичкој науци, а посебно рад на припреми и приређивању више томова нумизматичких студијских радова Сергија Димитријевића, и појединих чланака из његове нумизматичке рукописне оставштине.

Овом приликом учинили смо покушај да из веома обимног матерјала, систематизујемо, организујемо, назначимо елементе могућег методолошког приступа, и учинимо прегледнијом спознају о космичким мотивима у српском средњовековном новчарству. Акценат смо ставили на појаву звезда, Сунца и полумесеца, настојећи да дочарамо целовитију представу о астрономским и космичким прожимањима и узајамним преплитањима са нумизматичком науком.

Овај захват, један од првих такве врсте, отвара могућности за дубља, обухватнија и целовитија ликовно уметничка, визуелна, па донекле и поетска разматрања. Наша намера није била да залазимо у та суптилнија питања, већ да створимо основу за евентуална слична истраживања. Узгред, учинили смо скроман напор, да астрономској јавности и осталим заинтересованим истраживачима, скренемо пажњу на видове космичке симболике на српском средњовековном новцу, са намером да евентуално укажемо на отворене могућности истраживања сличних ликовно-уметничких, историјских, природно-научних и других аспеката, попут сагледавања појаве флоре и фауне, на одговарајућем нумизматичком матерјалу. Напомињемо са понадањем, да се у овом смеру могу организовати одговарајућа студијско-аналитичка испитивања и компаративна интердисциплинарна сагледавања.

Захвалница

Овај рад је урађен у оквиру научног пројекта бр. 146022 *Историја и епистемологија природних наука* који финансира Министарство за науку и заштиту животне средине Републике Србије.

Литература

- Ambrosoli S., Gneschi F.: 1922, *Manuale elementare di Numismatica*, Ulrico Hoepli, Milano.
- Бидерман Ханс: 2004, *Речник симбола*, Плато, Београд.
- Димитријевић Сергије: 1957, Проблеми српске средњовековне нумизматике II, *Историски гласник*, 3-4, 104.
- Димитријевић Сергије: 1997, *Средњовековни српски новац*, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Димитријевић Сергије: 2001, *Каталог српског средњовековног новца*, Завод за уџбенике и наставна средства, САНУ, Београд.
- Димитријевић Сергије: 2005, *Нове врсте српског средњовековног новца*, приредили М. С. Димитријевић, Р. Мандић, Српско нумизматичко друштво, Београд.
- Димитријевић Сергије: 2006а, *Проблеми српске средњовековне нумизматике*, приредио М. С. Димитријевић, Српско нумизматичко друштво, Београд.
- Димитријевић Сергије: 2006б, *Новац српских средњовековних владара*, приредио М. С. Димитријевић, Српско нумизматичко друштво, Београд.
- Јанковић Ненад: 1954-1955, *Комете у српским записима и летописима*, *Историски часопис*, 5.
- Јовановић Мирослав: 2001, *Српски средњовековни новац*, издање М. Јовановић, Београд.
- Купер Џ. Ф.: 1986, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, Просвета, Нолит, Београд.
- Марић Растислав: 1956, *Студије из српске нумизматике*, САН, посебна издања **ССLIX**, Одељење друштвених наука **20**, Научна књига, Београд.
- Миловановић Крсто, Гаврић Томислав: 1994, *Речник симбола*, Народно дело, Крагујевац.
- Sears David R.: 1970, *Roman coins and their value*, Seaby, London.
- Ђоровић Владимир: 1993, *Историја Срба*, БИГЗ, Београд.
- Chevalier J., Gheerbrant A.: 1987, *Rječnik simbola*, Nakladni zavod, Zagreb

COSMICAL MOTIFS IN SERBIAN MEDIEVAL NUMISMATICS

An attempt has been made, to systematize, organize, make available and present to astronomical community, cosmical symbols and motifs in serbian medieval numismatics, as well as to provide elements of a possible methodological approach for such analysis. The accent was put on the appearance of stars, Sun and crescent moon, in order to present astronomical and cosmical interactions with numismatical science and to point out on an additional aspect of the interdisciplinarity of astronomy. The basis for this research, was *Catalogue of serbian medieval coins* by Sergije Dimitrijević and his other numismatical works.